

BEATA KUNAT*

KATARZYNA SZORC**

„Chcę być nauczycielem, ponieważ...” Proces wyboru zawodu na tle autobiografii studentek pedagogiki przedszkolnej i wczesnoszkolnej

“I would like to be a teacher because...” A process of a choice of profession in the context of autobiography of students of pre-school and early-school pedagogy

Streszczenie

W artykule przedstawiono wyniki badań jakościowych, których celem było poznanie doświadczeń autobiograficznych przyszłych nauczycieli edukacji przedszkolnej i wczesnoszkolnej dotyczących ich procesu wyboru zawodu. Badania zostały przeprowadzone na przełomie roku 2019/2020 w grupie 164 studentek II roku pedagogiki przedszkolnej i wczesnoszkolnej Wydziału Nauk o Edukacji Uniwersytetu w Białymstoku. W pierwszej części artykułu przedstawiono elementy koncepcji badań zawierającej przedmiot badań, charakterystykę terenu badań oraz metodę badań. Znaczną część artykułu poświęcono prezentacji wyników badań dotyczących etapu wyboru zawodu nauczyciela. Na podstawie analizy swobodnych wypowiedzi

* Beata Kunat, Wydział Nauk o Edukacji, Uniwersytet w Białymstoku, Polska, e-mail: b.kunat@uwb.edu.pl, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5205-1366>.

** Katarzyna Szorc, Wydział Nauk o Edukacji, Uniwersytet w Białymstoku, Polska, e-mail: k.szorc@uwb.edu.pl, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8911-6979>.

autobiograficznych studentek ukazano okoliczności, zdarzenia, sytuacje i doświadczenia życiowe, które były znaczące w procesie wyboru ich zawodu. Ponadto zidentyfikowano motywy, którymi kierowały się przyszłe nauczycielki przy wyborze zawodu. W wyniku analizy narracji badanych wyłoniono osoby znaczące, które odegrały istotną rolę przy podjęciu decyzji związanej z wyborem zawodu nauczyciela edukacji przedszkolnej i wczesnoszkolnej. W ostatniej części tekstu zaprezentowano konkluzje z badań. Ponadto omówiono implikacje dla teorii, praktyki i badań nad rozwojem zawodowym nauczycieli.

Słowa kluczowe:

student pedagogiki, nauczyciel, proces wyboru zawodu, badania autobiograficzne, edukacja przedszkolna, edukacja wczesnoszkolna

Abstract

The paper presents results of quality research aimed to study autobiographical experience of future teachers of pre-school and early school education concerned with their choice of profession. The research was conducted in 2019/2020 among 164 female students of the second year of pre-school and early school pedagogy at Faculty of Education of University of Białystok. In the first part of article various elements of the research are presented including the object of analysis, characterisation of the environment of investigations and an investigative test. A large part of the article is devoted to the presentation of the research results relating to the motives for choosing the occupation of teacher. Based on casual autobiographical statements of the students the circumstances, events and life experiences were presented that played crucial factors in the process of their job choice. Analysing their narrative prominent figures were identified that played an important part in decision making involved in selecting job of pre-school and early school teacher. The last part of the article includes the research conclusions. Furthermore, implications for theory, practice and research on professional development of teachers are also discussed.

Keywords:

pedagogy student, teacher, process of choosing of profession, pre-school education, early education, autobiographical research

1. WPROWADZENIE

Z analizy badań pedeutologicznych wynika, że etap wyboru zawodu w dużej mierze warunkuje dalszy bieg i jakość życia zawodowego nauczycieli (Day, 2008; Dróżka, 2010; Fessler, 1995; Huberman, 1993, 1995; Michalak, 2007; Tabor, 2008). Zgodnie z założeniami koncepcji ujmujących rozwój zawodowy nauczycieli całościowo, proces stawania się nauczycielem konstruuje doświadczenia przedzawodowe już od momentu pojawienia się motywacji do wyboru zawodu oraz jej dojrzewania w trakcie aktywności zawodowej po proces identyfikacji z zawodem (Dróżka, Madalińska-Michalak, 2016a, 2016b). Stawanie się nauczycielem jest procesem bardzo dynamicznym, długotrwałym, a czasem również trudnym, który powoduje wiele istotnych zmian w życiu młodego pedagoga, wpływających na jego dalszą karierę zawodową (Dróżka, 2010; Grochowalska, 2014, 2015). Stawanie się nauczycielem charakteryzuje się zmiennością (przechodzeniem z jednego stanu w drugi; przeobrażaniem się (podleganiem zmianie); definiowaniem siebie (zgodą na to, że nie wystarczy tylko być, trzeba się także urzeczywistniać); świadomością samego siebie (odczytywaniem własnego ja) oraz sprawczością (świadomym podejmowaniem działań), w wyniku których wyłania się wolność, umożliwiając człowiekowi autonomiczne działanie (Grochowalska, 2014).

Ze względu na niezwykle istotne znaczenie etapu wyboru zawodu w dynamicznym procesie stawania się nauczycielem podjęliśmy próbę pogłębienia wiedzy pedagogicznej na ten temat. Swoje analizy empiryczne usytuowałyśmy w paradygmacie humanistycznym, gdyż, jak zaznaczają Wanda Dróżka i Joanna Madalińska-Michalak: „widoczny jest niedostatek jakościowych, autobiograficznych analiz i interpretacji doświadczeń oraz refleksji przyszłych nauczycieli na ich drodze do zawodu” (2016a, s. 162).

W artykule przedstawiamy wyniki badań jakościowych, których celem było poznanie doświadczeń autobiograficznych przyszłych nauczycieli edukacji przedszkolnej i wczesnoszkolnej dotyczących procesu wyboru zawodu. Na podstawie analizy swobodnych wypowiedzi autobiograficznych studentek ukazujemy kolejno okoliczności, zdarzenia, sytuacje życiowe, które odegrały ważną rolę w wyborze zawodu badanych. W wyniku analizy narracji badanych wyłoniłyśmy osoby znaczące, które odegrały istotną rolę przy podjęciu decyzji związanej z wyborem zawodu nauczyciela edukacji przedszkolnej i wczesnoszkolnej. Ponadto zidentyfikowałyśmy grupy motywów, którymi kierowały się przyszłe nauczycielki przy wyborze zawodu.

2. WYBÓR PROFESJI A ROZWÓJ ZAWODOWY NAUCZYCIELA – INSPIRACJE TEORETYCZNE I EMPIRYCZNE

W badaniach doświadczeń przedzawodowych przyszłych nauczycieli zarówno w procesie konceptualizacji badań, a także analizy i interpretacji danych przyjęliśmy fazowe, dynamiczne koncepcje rozwoju zawodowego nauczyciela Ralpa Fesslera (1995) i Michaela Hubermana (1993, 1995) traktujące rozwój zawodu jako: 1) jakościową, nieciągłą transformację doświadczeń nauczyciela; 2) całościowy proces uczenia się i „stawania się” wynikający z jego predyspozycji osobowościowych, indywidualnych doświadczeń, a także z szerokiego kontekstu społecznego; 3) dynamiczny, skokowy proces pełen nieciągłości, wydarzeń przełomowych i zmian zachodzących w nauczycielu o charakterze ilościowo-jakościowym. Ważnym założeniem analizowanych koncepcji jest to, że nauczyciele przechodzą przez poszczególne etapy rozwoju zawodowego we własnym, indywidualnym tempie. Dynamikę przebiegu życia zawodowego nauczyciela mogą zmieniać jego indywidualne doświadczenia. Powyższe koncepcje wskazują na wartość poznawczą badania etapów procesu rozwoju zawodowego nauczycieli poprzez rekonstrukcję ich autobiografii zawodowych (Fessler, 1995; Huberman, 1993, 1995). Wybór zawodu jest procesem rozwojowym i stanowi sekwencję decyzji podejmowanych na przestrzeni wielu lat życia człowieka. Czynniki wpływającymi na wybór zawodu są głównie wartości jednostki, czynniki emocjonalne oraz zewnętrzne (środowiskowe). Wybór zawodu jest długotrwałym procesem koegzystującym z dopasowywaniem się jednostki do permanentnie zmieniającej się rzeczywistości i dostrzeganych w niej celów swojego życia. Podejmowane decyzje związane z wyborem zawodu i szkoły odgrywają ważną rolę w procesie rozwoju zawodowego człowieka (Czarnecki, 2010).

Z analizy literatury przedmiotu wynika, że w momencie wyboru zawodu nauczyciela młodzi ludzie kierują się różnymi czynnikami, zarówno wewnętrznymi, jak i zewnętrznymi (Dróżka, Madalińska-Michalak, 2016; Tabor, 2008; Wieczorek, 2009). Wybór zawodu jest procesem dynamicznym, a w trakcie tego zjawiska istotną rolę odgrywają doświadczenia przedzawodowe potencjalnych nauczycieli. Są nimi m.in. zdarzenia z ich dzieciństwa, system wychowania, przeżycia szkolne, grupy społeczne, jak również przeżycia z okresu kształcenia wstępnego (Dróżka, Madalińska-Michalak, 2016, s. 162).

Rozpoznanie specyfiki doświadczeń nauczycieli na etapie wyboru zawodu nauczyciela stanowi ważny obszar badań pedeutologicznych (m.in. Dróżka, 1997, 2008; Dróżka, Madalińska-Michalak, 2016a, 2015; Kunat, 2011; Michalak, 2007; Rotkiewicz, 1991; Tabor, 2008; Wiłkołomirska, 2002). Badacze, na podstawie

analizy materiału jakościowego, identyfikują różne grupy przyczyn wyboru zawodu nauczyciela.

Warto przytoczyć klasyczne badania autobiograficzne nauczycieli prowadzone przez Halinę Rotkiewicz (1991). Badaczka wyłoniła dwie główne przyczyny wyboru zawodu nauczyciela: 1) samodzielny, świadomy wybór; 2) przypadek (Rotkiewicz, 1991). Świadomy wybór zawodu jest wynikiem niezależnej i autonomicznej decyzji jednostki. Autorka wprowadziła pojęcia: „przymusu” i „wolności wyboru”. Motywy wynikające z przymusu są wtedy, gdy wybór zawodu spowodowany jest presją czynników zewnętrznych, np. innych osób, przypadku lub uwarunkowań ekonomicznych. W obrębie motywu wolności wyboru funkcjonują typy przyczyn szczegółowych takie jak: ideowe, poznawcze oraz traktowanie pracy nauczyciela jako powołania. Analizując materiał pamiętnikarski, Rotkiewicz wyodrębniła dwa źródła, z których może wywodzić się decyzja o podjęciu określonego kierunku kształcenia: „ja sam” i „inni”. „Ja” są to źródła związane z samodzielnym wyborem drogi zawodowej, wynikające z dążeń poznawczych, z powołania, zamiłowania lub chęci posiadania prestiżu społecznego i budowania własnego znaczenia. Zaś kategoria „inni” dotyczy wpływu sytuacji rodzinnej, nauczycieli, opinii o społecznym zapotrzebowaniu na nauczycieli, splotu uwarunkowań zewnętrznych, całokształtu sytuacji społeczno-politycznej, pochodzenia oraz płci przysłych nauczycieli (Rotkiewicz, 1991). Interesujące analizy dotyczące przyczyn wyboru zawodu nauczycielskiego prowadziła także Anna Wilkomirska, która zwróciła uwagę na dwie grupy motywów: wewnętrzne i zewnętrzne (2002). W ramach pierwszych wyłania motywy: osobiste (powołanie, twórczy charakter pracy, możliwość własnego rozwoju); pedagogiczne (potrzeba pracy z dziećmi i młodzieżą). Natomiast wśród motywów zewnętrznych znalazły się motywy: strukturalne (względy socjalne, warunki pracy); ideowe (uznanie społeczne, przydatność społeczna, tradycje rodzinne) oraz przypadkowe (niepowodzenie na studiach lub w innych zawodach). Obszerne badania autobiograficzne różnych pokoleń nauczycieli od wielu lat prowadzi Wanda Dróżka (m.in. 1997, 2008). Na podstawie analizy unikatowych materiałów (zgromadzonych poprzez konkurs pamiętników młodego pokolenia nauczycieli lat dziewięćdziesiątych) wyróżniła wiele zachodzących na siebie typów motywów wyboru zawodu nauczycielskiego. Pierwszy z nich dotyczy samodzielnych, świadomych, „własnych” wyborów oraz wpływów i inspiracji rodziny oraz nauczycieli. Drugą grupę stanowią motywy „przymusu”, swoistych konieczności: losowych, edukacyjnych, środowiskowych, zewnętrznych, związanych często z presją ekonomiczną. Wyodrębniła także kilka rodzajów motywów wyboru zawodu przez młodych nauczycieli: zamiłowanie, motywy ideowe oraz konieczności i przypadku. Motywy zamiłowania

do pracy z dziećmi i młodzieżą są związane z osobistymi zainteresowaniami i predyspozycjami badanych, zaś motywy ideowe związane są ze świadomym dążeniem nauczycieli do ich społecznego i kulturowego zaistnienia w kraju. Motywy konieczności i przypadku związane są z różnymi sytuacjami życiowymi i zawodowymi, np. brak pracy w wyuczonym zawodzie (Dróżka, 1997). W wyniku badań dotyczących nauczycieli średniego pokolenia autorka wyznaczyła kilka zachodzących na siebie typów motywów wyboru zawodu nauczycielskiego: motywy wynikające z samodzielnych decyzji oraz motywy losowe. Kolejnym kryterium podziału są źródła podjęcia decyzji, do których należą: powołanie, tradycje rodzinne, względy racjonalne, np. ekonomiczne, oraz przypadek (Dróżka, 2008). Joanna Maria Michalak, analizując narracje nauczycieli, wskazuje na dwie grupy motywów wyboru pracy w zawodzie nauczycielskim: motywy osobisto-pedagogiczne oraz motywy konieczności i przypadku. Do pierwszej grupy zalicza zainteresowanie pracą nauczycielską, pragnienie poszerzania własnych horyzontów oraz kształtowania postaw dzieci i młodzieży. Druga grupa motywów związana jest z: brakiem pracy w wyuczonym zawodzie, względami rodzinno-socjalnymi, brakiem innych ofert pracy, niespodziewanymi wydarzeniami lub zbiegami okoliczności (2007). Podobna klasyfikacja została stworzona przez Urszulę Tobor, która wyodrębnia cztery grupy motywów wyboru zawodu nauczycielskiego: wybór z przekonania, wybór zawodu jako „alternatywa” lub umożliwienie realizacji ważnych potrzeb i wybór przypadkowy (2008). Na podstawie analizy wypowiedzi narracyjnych nauczycieli plastyki, a zarazem artystów, zidentyfikowano dwie odmienne drogi motywacji w przypadku wyboru zawodu artysty i zawodu nauczyciela. Są to: świadomy wybór drogi artystycznej, chęć bycia artystą oraz wybór zawodu nauczyciela jako konieczność i przypadek lub alternatywa, która stała się pasją i misją (Kunat, 2011). Kolejne badania, które wzbogacają stan wiedzy na temat motywów wyboru zawodu nauczyciela edukacji przedszkolnej i wczesnoszkolnej, zostały przeprowadzone przez Wandę Dróżkę i Joannę Madalińską-Michalak (2015, 2016a, 2016b). Z analiz jakościowych wynika, że w przypadku badanych dominują motywy o charakterze wewnętrznym takie jak: 1) zamiłowanie do pracy z dziećmi, powołanie, zainteresowanie pracą w szkole; 2) motywy związane z tradycją rodzinną oraz wpływem pozytywnych wzorców osobowych nauczycieli i wychowawców z wcześniejszej edukacji, 3) chęć pracy w zawodzie prestiżowym o wysokiej randze społecznej (atrybuty zawodu: możliwość samorealizacji, ciągłego rozwoju intelektualnego, autokreacji, kreatywności), 4) motywy wynikające z potocznych wyobrażeń zawodu jako łatwego, z licznymi przywilejami oraz pewnością pracy i zatrudnienia, 5) motywy pragmatyczne: związane z walorami studiów, np. potrójną specjalnością, oraz

dążenie do zakładania własnych placówek edukacyjnych lub opiekuńczo-wychowawczych (Dróżka, Madalińska-Michalak, 2016a, 2015).

Powyżej przytoczone koncepcje teoretyczne oraz raporty z badań jakościowych stanowiły inspirację do skonstruowania koncepcji badań, których przedmiotem analiz uczyniono proces wyboru zawodu przez przyszłych nauczycieli edukacji przedszkolnej i wczesnoszkolnej.

3. PROCES BADAWCZY – ZAŁOŻENIA METODOLOGICZNE

Celem badań było poznanie doświadczeń autobiograficznych przyszłych nauczycieli edukacji przedszkolnej i wczesnoszkolnej dotyczących procesu wyboru zawodu. Z tego względu, że chcieliśmy rozpoznać proces wyboru zawodu nauczycieli z perspektywy indywidualnego podmiotu, swoje badania usytuowałyśmy w strategii badań jakościowych. Przy projektowaniu badań odwoływałyśmy się do interaktywnego modelu projektu badań jakościowych Flicka (2012). Przedmiotem analiz uczyniłyśmy narracje autobiograficzne (swobodne wypowiedzi pisemne) studentek pedagogiki przedszkolnej i wczesnoszkolnej Wydziału Nauk o Edukacji Uniwersytetu w Białymstoku. Zgodnie z zaleceniami Flicka (2012) nasz zamysł badawczy przełożyłyśmy na język pytań badawczych, które miały charakter ogólny i otwarty. Na wstępie sformułowałyśmy następujący problem główny: Jaka jest specyfika procesu wyboru zawodu z perspektywy doświadczeń autobiograficznych przyszłych nauczycieli edukacji przedszkolnej i wczesnoszkolnej? Zarysowałyśmy ponadto kilka pytań badawczych bardziej szczegółowych, które doprecyzowałyśmy po przeprowadzonych badaniach wstępnych: 1) Jakie okoliczności, zdarzenia, sytuacje i doświadczenia życiowe były znaczące dla badanych przy wyborze zawodu nauczyciela edukacji przedszkolnej i wczesnoszkolnej? 2) Jakie osoby odegrały istotną rolę przy podjęciu przez badanych decyzji związanej z wyborem zawodu nauczyciela edukacji przedszkolnej i wczesnoszkolnej? 3) Jakimi motywami kierowali się studenci w wyborze zawodu nauczyciela edukacji przedszkolnej i wczesnoszkolnej?

W badaniach zastosowałyśmy metodę biograficzną w jej odmianie autobiograficznej, dzięki której można ukazać specyfikę określonych grup społecznych (Urbaniak-Zajac, 2005). Autobiografia to taki rodzaj biografii, w której autor jest równocześnie podmiotem opisywanych wydarzeń (Lalak, 2010). Autobiografia ma charakter subiektywny, ponieważ doświadczenia prezentowane są na podstawie osobistych odczuć samego badanego, a także niedomknięty, czyli osoba opowiadająca swoją historię znajduje się aktualnie w danym okresie swojego życia i właśnie z tego punktu widzenia przedstawia własne doświadczenia (Lalak, 2010). Badana

osoba, przedstawiając określony wycinek swojego życia, nie poprzestaje tylko na ukazaniu pewnych incydentów, ale prowadzi do dogłębnego zinterpretowania ich (Kędzierska, 2010). Dzięki tej metodzie badawczej uzyskaliśmy typ relacji biograficznych, które Norman Denzin określa jako biografię tematyczną, której celem jest „zebranie historii życiowych zgrupowanych wokół wspólnych tematów” (Denzin, 1990, s. 67). Metoda autobiograficzna ma wiele różnorodnych zalet, do których należą m.in. możliwość stosowania jej w sposób ogólnodostępny i swobodny, uwiadczenia szybkie tempo i wieloaspektowość życia ludzkiego, wskazuje nietypowe przyczyny i fakty oraz dostarcza badaczowi sens i znaczenie dotyczące badanego obszaru (Bednarz-Łuczewska, Łuczewski, 2012). W literaturze metodologicznej skoncentrowanej wokół pedagogicznych badań auto/biograficznych odnajdujemy różne sposoby gromadzenia danych biograficznych (Lalak, 2010; Lalak, Ostaszewska, 2016). W poszukiwaniu strategii pozyskiwania danych autobiograficznych, która umożliwi zgromadzenie pogłębionych danych od większej grupy studentów, zainspirowaliśmy się badaniami nad drogami zawodowymi przyszłych nauczycieli edukacji przedszkolnej i wczesnoszkolnej W. Dróźki i J.M. Madalińskiej-Michalak (2016a, 2016a). W związku z tym, dążąc do zrekonstruowania doświadczeń autobiograficznych badanych studentek, a głównie do ukazania ich procesu wyboru zawodu nauczyciela, dokonałyśmy analizy ich swobodnych narracji (wypowiedzi pisemnych, zainspirowanych zdaniem niedokończonym: „*Chcę być nauczycielką, ponieważ...*”). Ponadto w celu wywołania pogłębionych narracji poprosiłyśmy studentki o to, by opisały swoje doświadczenia, okoliczności i konkretne sytuacje życiowe, które były znaczące przy wyborze zawodu nauczyciela. Zwracałyśmy uwagę na to, by nie pomijały żadnych szczegółów, które są dla nich ważne w kontekście wyboru drogi zawodowej.

Badania przeprowadziłyśmy na przełomie roku 2019/2020 w grupie 164 studentek II roku pedagogiki przedszkolnej i wczesnoszkolnej Wydziału Nauk o Edukacji Uniwersytetu w Białymstoku. Na wszystkich etapach badań przestrzegaliśmy zasad etycznych badań jakościowych, m.in. świadoma zgoda badanych na udział w badaniu, zagwarantowanie poufności i bezpieczeństwa, wnikliwe analizowanie oraz interpretowanie materiału badawczego (Ciuk, Latusek-Jurczak, 2012; Flick, 2012).

Wstępnym etapem porządkowania zgromadzonych danych była analiza metadanych, m.in. informacji na temat prowadzonych badań, danych szczegółowych dotyczących badanych studentek (Gibbs, 2011). Na pierwszym etapie prac dokonałyśmy wstępnej analizy wertykalnej poszczególnych narracji studentek. Narracje zakodowałyśmy w sposób rzeczowy (Charmaz, 2013). W kolejnym etapie dokonałyśmy analizy horyzontalnej danych jakościowych – „w poprzek” wszystkich

wypowiedzi autobiograficznych. W celu usprawnienia prac nad budowaniem szerszych kategorii i konstruktów znaczeniowych, inspirując się koncepcją budowania reprezentacji danych wizualnych Milesa i Hubermana (2000), opracowałyśmy reprezentacje danych, m.in. matryce pomocne w kontekście uporządkowania wyłonionych kodów znaczeniowych w procesie analitycznym. Z tego względu, że materiał empiryczny jest bardzo obszerny (205 stron wypowiedzi studentek), w artykule prezentujemy tylko wybrane wyniki badań. Poniżej przedstawiamy efekty analizy i interpretacji materiału empirycznego wraz z reprezentacjami danych jakościowych, którymi są cytowane fragmenty wypowiedzi badanych studentek (oznaczone od S1 do S164).

4. SPECYFIKA PROCESU WYBORU ZAWODU NA TLE DOŚWIADCZEŃ AUTOBIOGRAFICZNYCH PRZYSZŁYCH NAUCZYCIELI EDUKACJI PRZEDSZKOLNEJ I WCZESNOSZKOLNEJ

W celu ukazania specyfiki procesu wyboru zawodu nauczyciela zidentyfikowałyśmy kluczowe w tym kontekście **doświadczenia życiowe badanych**. Na podstawie analizy materiału empirycznego wyłoniłyśmy **osoby znaczące przy wyborze zawodu**. Ponadto, odnosząc się do doświadczeń autobiograficznych badanych studentek, wyłoniłyśmy różne **grupy motywów wyboru zawodu** nauczyciela edukacji przedszkolnej i wczesnoszkolnej.

Z analizy narracji studentek wynika, że proces wyboru zawodu stanowi sprzężenie wielu zdarzenia, sytuacji życiowych, niejednorodnych okoliczności i doświadczeń życiowych. Narracje badanych studentek dotyczące wyboru zawodu odnoszą się do czterech głównych obszarów ich doświadczeń życiowych: **1) doświadczenie dzieciństwa; 2) doświadczenia edukacyjne; 3) doświadczenia pracy na rzecz innych w organizacjach i ruchach społecznych; 4) pierwsze doświadczenia zawodowe.**

4.1. „OD DZIECIŃSTWA ZAWÓD NAUCZYCIELA PRZEWIJA SIĘ W MOIM ŻYCIU...”

Z analizy materiałów autobiograficznych wynika, że w przypadku badanych studentek **doświadczenia z okresu dzieciństwa**, takie jak: opieka nad rodzeństwem, pomaganie innym w nauce, zabawa w szkołę przyczyniły się do budowania wizji przyszłego zawodu nauczyciela. Na tym etapie życia pojawiały się osoby znaczące przy podjęciu decyzji związanej z wyborem zawodu nauczyciela. Badane studentki przywołują sytuacje i zdarzenia, w których ważną rolę w konstruowaniu się wizji

zawodu odgrywają konkretni **członkowie rodziny (matka, ojciec, rodzeństwo, babcia, dziadek, krewni)**. Oto kilka wybranych wypowiedzi świadczących o znaczeniu konkretnych sytuacji i zdarzeń z okresu dzieciństwa, które były istotne w kontekście budowania wizji zawodu nauczyciela:

W dzieciństwie lubiłam bawić się z siostrą w szkołę i mieć „własny dziennik” z ocenami. Po maturze przez 4 miesiące zajmowałam się półtoraroczną dziewczynką i to utwierdziło mnie w przekonaniu, że chcę w przyszłości pracować z dziećmi (...) (S21).

Bardzo chciałabym być nauczycielką dzięki mojemu młodszemu rodzeństwu. Mam dwie młodsze siostry, z którymi bardzo lubię spędzać czas, szczególnie z tą najmłodszą, która skończyła 5 lat (S5).

(...) W wieku 14 lat zostałam cicią i opiekowałam się dzieckiem praktycznie od jego narodzin. Do tej pory przez 6 lat analizowałam proces rozwoju dziecka i rozumiałam, że to jest to czym chcę zajmować się w życiu. Zawsze uwielbiałam dzieci i one również obdarzały mnie zaufaniem i uśmiechem (S4).

Pojawiają się także wypowiedzi, które świadczą o tym, że motywacja wyboru zawodu związana jest z chęcią **kontynuacji tradycji rodzinnych**:

Od dzieciństwa zawód nauczyciela przewija się w moim życiu. Praktycznie cała moja rodzina od strony mamy tym się zajmuje, co rozbudziło moją ciekawość dotyczącą tej profesji. Mogłam dzięki rodzinie poznać trochę jak wygląda praca w szkole z dziećmi (S11).

Kiedy byłam dzieckiem bardzo lubiłam bawić się w szkołę. Moja mama jest nauczycielką, więc dostawałam od niej kalendarz nauczyciela, w którym zapisywałam listę uczniów. W rodzinie mam jeszcze kilka osób związanych ze szkolnictwem. Wygląda na to, że przedłużam rodzinną tradycję (S27).

Od najmłodszych lat lubiłam bawić się w szkołę, w której uczniem był mój brat. Jest to już chyba tradycja rodzinna. Mój tata jest nauczycielem, obecnie też dyrektorem, a dwie siostry ukończyły wydział pedagogiczny (S22).

Na podstawie analizy wypowiedzi studentek można stwierdzić, że rodzice – nauczyciele stanowili w wielu przypadkach **osoby znaczące** w podjęciu decyzji

o wyborze drogi zawodowej nauczyciela. Poniżej przywołujemy kilka narracji studentek:

To właśnie mama zaszczepiła we mnie zamiłowanie do dzieci. Mama pracuje jako nauczycielka. Często miałam przyjemność obserwować jej pracę, uczestniczyć w wycieczkach, ogniskach itp. Z czasem stwierdziłam, że jest to zawód, który w przyszłości chcę wykonywać (S136).

Kilkanaście lat temu moja mama przez 5 lat studiowała pedagogikę i myślę, że dzięki niej stwierdziłam, że praca z dziećmi jest moim powołaniem. Już od najmłodszych lat bawiłam się z koleżankami w szkołę. Lubiłam wyobrażać sobie, że uczę inne osoby, ale też podobała mi się praca z drugim człowiekiem (S9).

Moja mama jest nauczycielem w szkole podstawowej i od najmłodszych lat jest dla mnie ogromną inspiracją. To właśnie ona zaraziła mnie miłością do dzieci i to dzięki niej wiem co chcę robić w życiu – chcę być nauczycielem (S137).

4.2. „INSPIRACJĄ DO PRACY Z DZIEĆMI BYŁY DOŚWIADCZENIA SZKOLNE I MOJA NAUCZYCIELKA...”

Kolejny charakterystyczny nurt sytuacji i zdarzeń wyłaniających się w trakcie analizy narracji studentek dotyczących wyboru zawodu nazwałyśmy **obszarem doświadczeń edukacyjnych**. Z narracji wyłania się pozytywny obraz przedszkola jako miejsca przyjaznego w kontekście rozwoju różnych sfer osobowości wychowanków. Na podstawie analizy narracji studentów można stwierdzić, że w większości przypadków etap edukacji wczesnoszkolnej związany jest z pozytywnymi doświadczeniami. Nauczyciele z przedszkola i klas 1–3 są przywoływani przez większość badanych jako nauczyciele z pasją, przejawiający pozytywne podejście do ucznia. Prawdopodobnie postawa konkretnych pedagogów przyczyniała się do budowania pozytywnej wizji profesji nauczyciela.

W większości przypadków badani studenci przywoływali **pozytywny obraz nauczycieli**. Nauczycielki z przedszkola i etapu edukacji wczesnoszkolnej były wskazywane przez badane jako osoby znaczące przy podjęciu decyzji związanej z wyborem zawodu nauczyciela.

Chcę być nauczycielką, ponieważ marzę o tym od dziecka. W klasach 1–3 miałam nauczycielkę, która mnie poniekąd do tego zainspirowała. Wtedy myślałam, że w przyszłości chcę być taka jak ona (S1).

(...) mimo upływu lat pamiętam swoją nauczycielkę z klas 1–3. Była przemiłą osobą, wiele mnie nauczyła (...). Chciałaby w ten sam sposób prowadzić zajęcia z dziećmi (S28).

W moim przypadku inspiracją do pracy z dziećmi była moja nauczycielka. Zawsze chciałam być taka jak ona. Bardzo lubiłam uczęszczać na prowadzone przez nią zajęcia. Skutkowało to tym, że polubiłam szkołę (S30).

Od najmłodszych lat bycie nauczycielką było moim marzeniem. Kiedy sama poszłam do szkoły bardzo lubiłam się uczyć, czytać książki. Spotkałam pewną nauczycielkę, której podejście do uczniów oraz kontakt z nimi bardzo mi się spodobał. Rozmawiałam z nią o swoich marzeniach i nakierowała mnie na podjęcie kroków, by zostać nauczycielem. Nauczycielka pomogła mi zrozumieć, że w tej pracy chodzi o to aby być przy dzieciach, zrozumieć ich świat i pomóc im go poznawać (S78).

Jednak warto zwrócić uwagę na fakt, że badane studentki, dostrzegając błędy pedagogiczne nauczycieli, których spotkały na swojej drodze edukacyjnej, wybrały zawód nauczyciela ze względu na **potrzebę „bycia lepszym nauczycielem”**.

Chciałabym być lepszą nauczycielką od tych, które spotkałam na swojej ścieżce edukacyjnej, ponieważ bardzo często spotykałam się z brakiem kompetencji bądź zrozumienia, a jeszcze częściej z brakiem szacunku, szczególnie do małych dzieci. Zależy mi na tym, aby każde dziecko mogło znaleźć wsparcie z mojej strony oraz dobrze czuło się w grupie (S11).

Same najlepsze wspomnienia wiąże z nauką w klasach 1–3 szkoły podstawowej, dalej nie było już tak sympatycznie. Chcę być nauczycielem bo na swojej drodze spotkałam zarówno nauczycieli fantastycznych, budzących w uczniach pasję, zainteresowania i pewność siebie. Spotkałam także takich nauczycieli, z którymi związane są wspomnienia, które dalej mnie męczą mimo upływu lat (S37).

W swoim życiu spotkałam się z wieloma osobami, które pracują w tym zawodzie bez pasji i zaangażowania. Uważam, że podczas edukacji szkolnej wiele

kwestii zostało zachwianych, pominiętych. Chciałabym być nauczycielem, którego uczniowie wspomną dobrym słowem (S103).

Z analizy narracji studentek wynika, że zarówno pozytywne, jak i negatywne doświadczenia związane z nauczycielami mogą być czynnikami, które przyczyniły się do wyboru tej profesji przez badane studentki.

4.3. „CHCĘ BYĆ NAUCZYCIELEM, BO LUBIĘ DZIAŁAĆ NA RZECZ INNYCH...”

Doświadczenia studentek związane z **działalnością w organizacjach, ruchach społecznych**, np. harcerstwo, wolontariat, także przyczyniały się do kreowania pozytywnych wyobrażeń o zawodzie pedagoga.

Oto kilka wypowiedzi wskazujących na konkretne aktywności i realizowane działania w ramach wolontariatu, które utwierdzały badane w przekonaniu, że chcą być w przyszłości nauczycielkami:

Lubię pracę z dziećmi. Od wielu lat jestem wolontariuszką, biorę udział w różnych akcjach. W wolnych chwilach, najczęściej podczas wakacji zajmuję się dziećmi. Często udzielam korepetycji. W gimnazjum wspólnie z nauczycielami prowadziłam i pomagałam w różnych zajęciach np. wyrównawczych, podnoszących pewność siebie. Te doświadczenia jeszcze bardziej utwierdzały mnie w przekonaniu, że w przyszłości chcę być nauczycielem (S79).

Praca z drugim człowiekiem sprawia mi wiele radości i satysfakcji. Od najmłodszych lat aktywnie działałam w różnych organizacjach np. harcerstwie, wolontariacie. Przez kilka lat prowadziłam swój zastęp, w którym pod opieką miałam małe dzieci, którym starałam się przekazywać różne wartości. Kiedy skończyłam 16 rok życia zostałam wolontariuszką na oddziale onkologicznym dla dzieci oraz domowym hospicjum. Każdy kontakt z dzieckiem daje mi wiele pozytywnych emocji i wiem, że nie tylko ja mogę je czego nauczyć, ale przede wszystkim sama się od nich wiele uczę (S133).

Od zawsze lubiłam się bawić w szkołę. W czasie nauki w liceum uczęszczałam w ramach wolontariatu do przedszkola. Czytałam tam dzieciom książki, bawiłam się z nimi. Takie praktyki utwierdziły mnie w tym, że chcę pracować z maluchami (S15).

Doświadczenia badanych związane z aktywnymi działaniami w harcerstwie także miały wpływ na wybór zawodu nauczyciela:

Prowadziłam gromadę zuchową, w której zrzeszone są dzieci w wieku 6–10 lat. To właśnie praca z nimi utwierdziła mnie w przekonaniu, że bycie nauczycielem jest moim życiowym celem (S150).

Myślę, że zaczęło się to od harcerstwa, w którym byłam 6 lat. Na początku to mną się zajmowano, później to ja zajmowałam się młodszymi (S88).

Z analizy wypowiedzi studentek wynika, że w przypadku dwóch studentek doświadczenia z działań w ruchu odnowy Kościoła rzymskokatolickiego także były przyczynkiem do wyboru drogi nauczyciela:

Czuję, że nadaję się do zawodu nauczyciela. Od kilku lat prowadzę grupę dziewcząt na oazie działającej przy kościele. Wiele osób mówiło mi, że można mi zaufać i umiem słuchać, a zarazem zostaję przy tym „ludzka” i wyrozumiała. Dlatego czuję, że dobrze odnajdę się w roli nauczyciela w najmłodszych klasach (S132).

Od wielu lat prowadzę spotkania oazowe. To doświadczenie znacznie przyczyniło się do podjęcia mojej decyzji o studiowaniu pedagogiki (S144).

Przytoczone powyżej narracje studentek świadczą o tym, że aktywności i działania społeczne podejmowane przez studentki jeszcze w czasach szkoły podstawowej i średniej skoncentrowane były wokół pracy na rzecz innych. Realizowane przez badane zadania kierowane były głównie do dzieci, np. opieka, pomoc, organizowanie czasu wolnego, zabawa, czytanie książek. Z analizy wypowiedzi studentek wynika, że doświadczenia pracy z dzieckiem w wielu przypadkach były impulsem do wyboru studiów nauczycielskich.

4.4. „DOŚWIADCZENIA ZAWODOWE UTWIERDZIŁY MNIE W PRZEKONANIU, ŻE CHCĘ BYĆ NAUCZYCIELEM...”

Z analizy narracji wyłania się także obszar **pierwszych doświadczeń zawodowych badanych** (np. praktyki zawodowe), które były kluczowe z perspektywy wyboru kierunku studiów. Duża grupa badanych studentek na etapie szkoły średniej w celach zarobkowych podejmowała się różnych zajęć, które skoncentrowane

były wokół pracy z dzieckiem (np. opiekunka, animatorka, praca na półkoloniach, korepetycje, instruktor tańca, praca w klubie osiedlowym). Z analizy wypowiedzi wynika, że pierwsze pozytywne doświadczenia zawodowe miały ogromny wpływ na wybór profesji nauczyciela.

Z przywołanych poniżej wypowiedzi studentek wynika, że ich pierwsze doświadczenia zawodowe sprawiły, że badane często uświadamiały sobie, że mają naturalne predyspozycje do pracy z dziećmi m.in.: umiejętność nawiązania kontaktu, organizowanie zabaw:

W gimnazjum i liceum dorabiałam jako niania, sprawiało mi to ogromną przyjemność i radość, gdy widziałam, że potrafię zająć dzieci zabawą i że odwzajemniają mój uśmiech na twarzy. Mam nadzieję, że uda mi się spełnić moje marzenie i będę mogła robić to co naprawdę lubię (S4).

Miałam okazję pracować z dziećmi w różnym wieku i przy różnych okazjach (kluby osiedlowe, półkolonie, warsztaty), ale to z tymi najmłodszymi nawiązuje mi się kontakt oraz spędza czas. Chciałabym z nimi pracować i wspierać je w rozwoju, w szczególności gdy pochodzą z trudnych rodzin i środowisk (S122).

Z analizy narracji wynika, że doświadczenia zawodowe badanych skoncentrowane wokół pracy opiekuńczo-wychowawczej, a także dydaktycznej, m.in. praca jako pomoc wychowawcy, praca na półkoloniach i koloniach, praca animatora, instruktora tańca, były często dla nich ostatecznym utwierdzeniem się w przekonaniu, że zawód nauczyciela jest „przeznaczony”, „wymarzony” i będzie dawał im satysfakcję i radość:

Od 3 lat w okresie wakacyjnym pracuję jako pomoc wychowawcy w przedszkolu i za każdym razem czuję, że zawód pedagoga jest mi przeznaczony (S89).

Doświadczenie pracy na półkoloniach i koloniach utwierdziły mnie w przekonaniu, że zawód nauczyciela będzie dawał mi satysfakcję, spełnienie i radość (S43).

Jestem instruktorką tańca. Już od czterech lat uczę tańczyć dzieci w wieku od 5 do 8 roku życia, to jest coś co uwielbiam. Ostatni czas poświęciłam na pracę w żłobku i przeżyłam z tymi maleństwami pięć miesięcy. Po takim czasie czuję, że praca z dziećmi to mój wymarzony zawód (S112).

Praca z dziećmi daje mi ogromną satysfakcję. Zauważyłam to podczas pracy jako animatora dzieci w trakcie imprez okolicznościowych. Szybko nawiązuję z nimi kontakt i dobrze się z nimi czuję (S118).

5. MOTYWY WYBORU DROGI ZAWODOWEJ NAUCZYCIELA EDUKACJI PRZEDSZKOLNEJ I WCZESNOSZKOLNEJ

Na podstawie analizy horyzontalnej materiału narracyjnego wyłoniłyśmy kilka obszarów motywów, którymi kierowali się badani studenci w wyborze zawodu nauczyciela. Pierwsza grupa motywów ma charakter wewnętrzny i związana jest ze **świadomym wyborem zawodu** wynikającym z potrzeby autotelicznej. Badane studentki zwracają uwagę na fakt **zainteresowania zawodem nauczyciela**, który stanowił ich **marzenie „od zawsze”**. W analizowanych wypowiedziach widoczne jest także **postrzeganie siebie jako osoby posiadającej predyspozycje do zawodu nauczyciela**. W tym przypadku studentki wyraźnie zaznaczają, że **identyfikowały się z zawodem już w okresie dzieciństwa**.

5.1. „NIE MAM ŻADNEGO PLANU B..., CZYLI PRACA NAUCZYCIELA JAKO MARZENIE OD ZAWSZE”

Z analizy narracji studentek wynika, że w zdecydowanej większości **zawód nauczyciela stanowił ich marzenie „od zawsze”**. Badane utożsamiały się z tą profesją już od najmłodszych lat. W wypowiedziach badanych przewija się wątek wyboru drogi zawodu nauczyciela jako naturalnie wynikającej z wyobrażeń badanych o sobie i swojej przyszłości:

Od zawsze wyobrażałam siebie w roli nauczyciela. Moja mama jest nauczycielką w przedszkolu. Kolokwialnie można powiedzieć, że mnie tym „zaraziła”. Z perspektywy córki nauczycielki, wydaje mi się, że w tej pracy idealnie się odnajdę (S91).

Podczas nauki zawsze podziwiałam nauczycieli, ich wyrozumiałość, cierpliwość i pewność siebie. Dlatego zdecydowałam, że zostanę nauczycielką. Były to czasy gimnazjum i już od tego momentu wiedziałam co chcę robić w życiu. Pragnę wpływać na rozwój następnych pokoleń (...) (S26).

Praktycznie od małego dziecka wiedziałam co chcę robić w przyszłości, nie było innej opcji, gdyż od zawsze chciałam pracować z dziećmi. Wiem, że tylko praca nauczyciela da mi satysfakcję i spełnienie (S32).

Oto wybrane wypowiedzi studentek, które wyraźnie zaznaczają, że studia pedagogiczne były dla nich pierwszym i świadomym wyborem i nie było w ich przypadku planu B:

Chcę być nauczycielem, ponieważ od zawsze kojarzyłam siebie z tym zawodem. Od kiedy zaczęłam szkołę podstawową, wiedziałam, że kiedyś to ja będę nauczycielką. Po latach mój plan się nie zmienił. Nie wyobrażam siebie na innych studiach, więc również nie mam żadnego planu B. Studia pedagogiczne są moim pierwszym i (mam nadzieję) ostatnim wyborem (S7).

W przyszłości chcę zostać nauczycielem, ponieważ czuję, że to właśnie chcę robić w życiu. Myślę, że moje zamiary są szlachetne, nie mam planu B (S96).

5.2. „CZUJĘ, ŻE MAM POWOŁANIE I NATURALNE PREDYSPOZYCJE, BY BYĆ NAUCZYCIELEM...”

Z analizy wypowiedzi studentek wyłania się **pozytywny obraz nauczyciela** jako istotny motyw wyboru tej profesji. Badane studentki zaznaczały, że jest to **zawód ważny społecznie**, a dodatkowym jego atutem jest traktowanie go jako **wyzwania**. Badane zwracają uwagę na wiele jego walorów, takich jak **możliwość osiągnięcia satysfakcji i radości**. Ponadto zwracały uwagę na to, że jest to „**zawód bez rutyny**”, dzięki czemu **umożliwia bycie kreatywnym**. Studentki zwracają także uwagę na **walory pragmatyczne zawodu**, takie jak: stałe świadczenia socjalne, dużo wolnego czasu (np. wakacje).

W większości przypadków praca w zawodzie nauczyciela traktowana jest jako **możliwość rozwoju zawodowego oraz realizacji pasji zawodowej**. Badane podkreślają także **rolę pracy nad sobą** w pracy nauczyciela, dzięki czemu zawód ten umożliwia poznawanie siebie. Pojawiały się wypowiedzi, które świadczą o świadomości badanych, że bycie nauczycielem jest ciągłym procesem, a **nauczyciel „wciąż się staje”**, dzięki czemu **wymaga ciągłego uczenia się i rozwoju zawodowego**:

Od zawsze wiedziałam, że chcę być nauczycielką. Jest to zawód, w którym nieustannie trzeba się uczyć i rozwijać. Wydaje mi się, że jest to zawód sa-

tysfakcjonujący i zawsze potrzebny, ponieważ człowiek uczy się przez całe życie i potrzebuje kogoś kto go poprowadzi. Czuję, że mam powołanie do tego zawodu (S44).

W przyszłości chcę być nauczycielką, ponieważ interesuję się psychologią człowieka, przez co często analizuję zachowania osób z którymi przebywam. Oprócz tego dokonuję autorefleksji (...) (S101).

Z analizy wypowiedzi studentek wyłania się także **pożądany obraz nauczyciela, jego cechy i kompetencje zawodowe**. Badane kandydatki na nauczycielki w dużej mierze utożsamiają się z sylwetką „dobrego nauczyciela”, podświadomie czują, że mają **naturalne predyspozycje do wykonywania tego zawodu**. Studentki zwracają uwagę na swoje kompetencje komunikacyjne, pedagogiczno-psychologiczne oraz inne zdolności, np. artystyczne, które w ich odczuciach są niezbędne w zawodzie nauczyciela. Oto przykładowe narracje studentek:

Jestem energiczną osobą, która uwielbia kontakt drugim człowiekiem (...). Jestem wrażliwą i otwartą osobą. Rówieśnicy zawsze mówili, że jestem dla nich najlepszym psychologiem i doradcą, ponieważ mam dobre podejście do problemu i potrafię im pomagać, co uważam jest potrzebne w wychowaniu (...). Miałam dużo wspólnego w muzyką, ponieważ od zawsze śpiewałam i grałam na skrzypcach co daje mi kolejne predyspozycje. Uważam, że muzyka w życiu każdego dziecka ma ogromne znaczenie i powinna mu towarzyszyć cały czas (S4).

(...) Potrafię okazać dużo empatii i zrozumienia innym ludziom, co jest ważne w pracy nauczyciela edukacji przedszkolnej i wczesnoszkolnej. Interesuje mnie wspomaganie w rozwoju, pomoc w rozwijaniu zainteresowań dzieci młodzieży (S12).

(...) Jestem osobą aktywną, pomysłową i kreatywną, co ułatwiłoby mi ciekawą organizację zajęć, przeprowadzanie zabaw, które zainteresowałyby dzieci i pobudziły ich wyobraźnię (...) (S28).

(...) jestem ciepłą osobą, wyrozumiałą i konsekwentną. Uważam, że te cechy są niezbędne w tym zawodzie (S86).

W wielu wypowiedziach studentek wybrzmiewa także **obraz zawodu nauczyciela jako niedocenianego społecznie i deprecjonowanego**. Badane podkreślają

także „nieopłacalność finansową” tej profesji. Poniżej przywołujemy fragment wypowiedzi studentek:

Zawód nauczyciela to moje marzenie – pomimo tego, iż większość osób uważa, że ten zawód nie jest przyszłościowy. Ja uważam inaczej, daje on satysfakcję, poczucie bycia ważnym. Z drugiej strony to wielka odpowiedzialność – wychowywanie drugiej osoby to nie lada wyzwanie (...) (S77).

Dostrzegam trud tego zawodu, ale mimo wszystko chcę przez resztę życia czuć satysfakcję, że to co robię ma jakiś sens a ja się spełniam (S85).

W mojej rodzinie funkcjonuje kilkoro nauczycieli, między innymi moja mama, którzy odradzali mi pójście tą drogą ze względu na trudności, które współcześnie towarzyszą wykonywaniu tego zawodu. Mimo wszystko wybrałam ten kierunek, ponieważ chcę w przyszłości pracować z dziećmi (S89).

Jednak można stwierdzić, że pomimo dostrzeganych przez badane niekorzystnych kontekstów funkcjonowania w tym zawodzie oraz trudności wpisanych w tę profesję ich wybór zawodu jest świadomy, gdyż praca może sprawić, że będą usatysfakcjonowane i spełnione – „pomimo wszystko”.

5.3. REALIZACJA POTRZEB PSYCHOLOGICZNYCH JAKO MOTYW PRZEWODNI WYBORU ZAWODU NAUCZYCIELA

Z analizy wypowiedzi studentek wynika, że wybór zawodu nauczyciela związany jest z postrzeganiem tej profesji jako możliwości w kontekście **realizacji różnych potrzeb psychologicznych**. Pojawiały się wypowiedzi badanych skoncentrowane **wokół potrzeby uznania**: „bycia autorytetem”, „bycia osobą znaczącą dla dziecka”, a także **potrzeby spełnienia i satysfakcji**:

(...) Myślę, że byłaby to praca, w której czułabym się bardzo spełniona. Myślę, że w pracy nauczycielki czułabym się komfortowo i byłabym usatysfakcjonowana tym, że mogę nauczyć młodego człowieka (S5).

(...) Chciałabym, aby dzieci wspominały mnie jak super nauczycielkę, żebym stała się dla nich autorytetem, takim jakim była moja wychowawczyni dla mnie (...) (S100).

(...) Pragnę aby za 10–15 lat przyszła do mnie moja uczennica i powiedziała: Chcę być taka jak pani, gdy dorosnę. Najważniejsze jest to aby praca dawała szczęście i satysfakcję. Wiem, że jako nauczyciel otrzymam to oraz dużo więcej (S74).

W narracjach badanych wyraźnie zarysowała się także **potrzeba pomagania innym**: chęć dzielenia się wiedzą”, „przekazywanie wartości”.

Chciałabym uczyć innych, gdyż wiem, że odpowiednia motywacja do nauki już od najmłodszych lat będzie miała pozytywny wpływ na wychowanie dzieci w przyszłości. Chciałabym pokazać tym młodym osobom, które trafią pod moją opiekę, że świat jest ciekawy, zaskakujący, a poprzez pogłębianie swojej wiedzy, będą odkrywać swoje pasje, preferencje (S8).

Z analizy danych jakościowych wynika, że badane studentki mają także ogromną **potrzebę sprawstwa**. Kolejne zidentyfikowane potrzeby, które zdaniem badanych można realizować w zawodzie nauczyciela, to: **potrzeba kompetencji, potrzeba autonomii, potrzeba bycia z innymi** (głównie z dzieckiem).

W większości wypowiedzi studentek wyraźnie zaznacza się także nurt chęci funkcjonowania w zawodzie nauczyciela ze względu na realizację **potrzeby pracy z dzieckiem**. Badane wyraźnie sygnalizują: chęć bycia osobą znaczącą w życiu dzieci, chęć dawania z siebie dziecku tego co najlepsze, chęć bycia inspiracją dla dzieci. Z analizy wypowiedzi wynika, że badane cenią wrażliwość dzieci, ich szczerłość, autentyczność i spontaniczność, a także ciekawość poznawczą. Zwracają uwagę na to, że bycie nauczycielem umożliwia patrzeć na świat oczami dziecka, dzięki czemu daje szansę uczenia się od dzieci:

Lubię kontakt z dziećmi, sprawia mi ogromną przyjemność bawienie się z nimi. W przyszłości chciałabym pracować z dziećmi, ponieważ interesuje mnie świat widziany oczami małego dziecka, to jak postrzega otaczającą nas rzeczywistość i jak się w niej odnajduje. Chciałabym mieć wkład w rozwijanie zdolności i umiejętności dzieci (S46).

Chcę pracować jako nauczyciel, bo lubię dzieci, przebywanie z nimi sprawia mi dużą przyjemność i radość. Kontakt z drugim człowiekiem jest ważny a ta praca to umożliwia. Nie jest monotonna, polega na ciągłym uczeniu się i rozwijaniu, a od dzieci możemy wiele się nauczyć (S146).

Badane studentki sygnalizują konkretne działania i aktywności oraz zadania zawodowe, które są dla nich istotne i ważne: np. chęć zrozumienia dziecka, jego obserwowania, rozwijania potencjału dziecka.

Chcę być nauczycielką, ponieważ od zawsze lubiłam dzieci, lubiłam z nimi przebywać oraz się nimi zajmować. Rodzina powtarzała mi, że mam bardzo dobre podejście do dzieci. Często zajmowałam się młodszym rodzeństwem, czy też dziećmi z sąsiedztwa. Lubię czuć się potrzebną, a dzieci wymagają szczególnej troski i uwagi. Od czasów podstawówki powtarzałam, że zostanę przedszkolanką lub nauczycielką (S4).

Bardzo lubię spędzać czas z dziećmi. Nauka i przebywanie z dziećmi sprawia mi ogromną satysfakcję (...). Uważam, że jest to ciekawe doświadczenie w życiu by móc patrzeć na to jak dziecko się rozwija i jak z dnia na dzień robi postępy (S5).

(...) Jednak w szkole średniej postanowiłam, że praca w nauczaniu początkowym jest tym, w czym czułabym się najlepiej. Ze swojego doświadczenia wiem, że ten etap edukacji jest bardzo ważny w życiu dziecka, gdyż te pierwsze szkolne doświadczenia szkolne zostają w pamięci na długo. W przyszłości chciałabym być częścią tych wspomnień, mam nadzieję, że tą pozytywną częścią (...) (S1).

Chcę pracować z dziećmi, przekazywać im wiedzę w ciekawy sposób i różne umiejętności, aby wzbudzać w dzieciach chęć do nauki. (...) Chciałabym być nauczycielką ponieważ chce aby uczeń widział we mnie wzór do naśladowania (S3).

Pojawiały się także wypowiedzi badanych świadczące o wyborze zawodu ze względu na **realizację potrzeb pragmatycznych**, m.in. związanych z chęcią posiadania wakacji, dni wolnych od pracy, możliwością łatwego połączenia pracy zawodowej z macierzyństwem, posiadania stabilizacji zawodowej.

5.4. „CHCĘ NAPRAWIĆ SZKOŁĘ...”, CZYLI WYBÓR ZAWODU NAUCZYCIELA JAKO MANIFEST SPRZECIWU WOBEC TRADYCYJNEGO MODELU EDUKACJI

Na podstawie analizy materiału zidentyfikowałyśmy także grupę studentek, które wybrały zawód nauczyciela jako **manifest sprzeciwu wobec tradycyjnego modelu edukacji**. Zwracają uwagę na **chęć zmiany edukacji** – szkoły na lepsze. Oto przykładowe wypowiedzi studentek:

Chciałabym, żeby szkoły działały w inny sposób. Skupiać powinny się głównie na rozwoju, potrzebach dziecka. Wszyscy mówią, że polski system edukacji jest zły i należy go zmienić, ale nikt jeszcze nie zrobił tego jak należy. Jeżeli uda mi się zdobyć odpowiednie wykształcenie, otworzę szkołę w moim rodzinnym mieście i kto wie? Może przeprowadzę prawdziwą rewolucję oświatową w Polsce (...) (S13).

Chciałabym żeby nauka w klasach 1–3 wyglądała inaczej niż obecnie. Aby szkoła już od początku nie kojarzyła się dzieciom negatywnie tak jak jest teraz. Chciałabym aby miały one ogromny wpływ na życie swojej klasy, aby dzieci lubiły nauczycieli i szkołę (S33).

Badane sygnalizują potrzebę dokonania rekonstrukcji modelu edukacji, co odzwierciedla się w ich **potrzebie powołania nowych, alternatywnych placówek edukacyjnych**, np. chęć założenia własnego przedszkola:

(...) w przyszłości mam marzenie by otworzyć alternatywne przedszkole. Byłoby to przedszkole sprzyjające już od najmłodszych lat rozwojowi talentów dzieci. Przedszkole, w którym rozwija się wyobraźnię, poszerza horyzonty i odkrywa mocne strony dzieci (S42).

Wskazują także na chęć **modyfikacji metod pracy dydaktyczno-wychowawczej**. Mają poczucie, że realizując się w zawodzie nauczyciela, będą w stanie wprowadzać, ich zdaniem, sprzyjające rozwojowi dziecka strategie działań edukacyjnych:

Chciałabym pracować z dziećmi w wieku przedszkolnym, ponieważ są one ciekawe świata i według mnie łatwiej byłoby z nimi pracować na zasadzie wyjaśniania: pokazywania pewnych zależności. We współczesnej szkole wiedza jest przekazywana na zasadzie podręczników, mniej uwagi zwraca się na

wyobrażnię uczniów, a bardziej na szybkie przyswojenie wielu teoretycznych treści (S14).

Chcę być nauczycielem by zmieniać świat na lepsze, przekazać innym dobro, piękno, mądrość, dawać radość i być wśród ludzi (S59).

W wypowiedziach studentek pojawia się także trend wyboru zawodu nauczyciela związany z **chęcią „naprawy świata”**.

Poniżej przykład narracji studentki:

(...) chciałąbym trochę naprawiać ten świat, mieć wpływ na rozwój młodego pokolenia. Patrzę na zawód nauczyciela jako na „bohatera”, wierzę w jego wielką moc. Może dzięki mojej pracy chociaż kilkoro uczniów zmieni swój stosunek do dorosłych i zauważy, że bywają jeszcze nauczyciele z powołania (S121).

5.5. WYBÓR ZAWODU JAKO ALTERNATYWA, PRZYPADEK BĄDŹ SPRZĘŻENIE SYTUACJI LOSOWYCH

Z analizy narracji wynika, że wśród badanych studentek znajduje się niewielka grupa (5 osób), która traktowała zawód nauczyciela jako **alternatywę**. Dwie studentki zwróciły uwagę na fakt, że znalezienie się na studiach nauczycielskich wynikało z **przypadku lub zdarzeń i sytuacji losowych**. Oto przykładowe wypowiedzi świadczące o traktowaniu zawodu nauczyciela jako alternatywy:

Początkowo moim założeniem i planem na życie były studia prawnicze. Niestety los chciał, że nie dostałam się na wymarzony uniwersytet. Postanowiłam więc pomyśleć o „planie B”. Dlatego znalazłam się na studiach pedagogicznych. Nie wyobrażam sobie teraz innej opcji, niż właśnie praca z dziećmi (S113).

Po ukończeniu szkoły średniej nie wiedziałam jaki kierunek studiów wybrać, nie miałam pomysłu na siebie i wybrałam pedagogikę bez wielkiego namysłu. Po pierwszym roku studiów już wiem na 100%, że jestem na odpowiednim miejscu (S141).

Z przywoływanych wypowiedzi wynika, że wybór studiów nauczycielskich, który był alternatywą, po pierwszych doświadczeniach studiowania okazał się jednak przeznaczeniem, gdyż studentki obecnie nie wyobrażają sobie innej opcji.

6. PODSUMOWANIE I Dyskusja Wyników

Na podstawie analizy materiału empirycznego można stwierdzić, że wybór zawodu nauczyciela edukacji przedszkolnej i wczesnoszkolnej przez badane studentki jest wynikiem różnorodnych zdarzeń i sytuacji życiowych. Pierwsze decyzje zawodowe oraz wyobrażenia o zawodzie nauczyciela „kielekowały” na różnych etapach życia. Jako kluczowe w wyborze zawodu nauczyciela badane przywołują: **doświadczenie dzieciństwa** (np. opieka nad rodzeństwem, pomaganie innym w nauce, zabawa w szkole); **doświadczenia edukacyjne** (np. pozytywny obraz przedszkola i szkoły – klas 1–3); **doświadczenia pracy na rzecz innych w organizacjach i ruchach społecznych** (np. wolontariat, harcerstwo, oaza); **pierwsze doświadczenia zawodowe** (praktyki, opiekunka, animatorka, praca na półkoloniach, korepetycje, instruktor tańca, praca w klubie osiedlowym). Ponadto na różnych etapach życia pojawiali się ludzie, którzy z perspektywy lat okazali się **osobami znaczącymi** przy podjęciu decyzji związanej z wyborem drogi zawodowej (np. członkowie rodziny: matka, ojciec, rodzeństwo, babcia, dziadek, krewni; nauczyciele; pedagodzy, instruktorzy).

Analizując materiał badawczy w kontekście koncepcji rozwoju zawodowego nauczycieli Fesslera i Humermana (1993, 1995), można stwierdzić, że proces wyboru zawodu badanych studentek był dynamiczny, pełen wydarzeń i sytuacji przełomowych oraz zmian zachodzących na tle ich indywidualnych doświadczeń. Przywoływane przez badane zdarzenia i sytuacje życiowe, w kontekście wyboru zawodu, świadczą o tym, że stanowiły one sekwencję decyzji podejmowanych na przestrzeni różnych okresów życia. Podobne wnioski z badań świadczące o istotnej roli w wyborze zawodu nauczyciela zdarzeń z różnych okresów życia (dzieciństwa, przeżyć szkolnych, grup społecznych, przeżyć z okresu kształcenia wstępnego) wyprowadzają Dróżka i Madalińska-Michalak (2016a, 2016b).

Na podstawie analizy materiału autobiograficznego wyłoniłyśmy dziewięć charakterystycznych grup motywów wyboru zawodu nauczyciela edukacji przedszkolnej i wczesnoszkolnej: 1) **Świadomy wybór zawodu wynikający z przekonania i wewnętrznej potrzeby**. Osoby kierujące się tym motywem identyfikowały się z zawodem nauczyciela już w dzieciństwie. Od dziecka wiedziały, że chcą wykonywać ten zawód, swoje dalsze działania i wybory podporządkowały tej decyzji, ta praca była ich marzeniem „od zawsze”; 2) **Chęć pracy z dzieckiem jako motyw przewodni wyboru zawodu nauczyciela**. Dziecko, chęć pracy z nim, zrozumienie jego świata oraz rozwijania jego wewnętrznego potencjału to motyw wyboru zawodu, który pojawiał się w większości wypowiedzi studentów. Badani zwracają uwagę na ciekawość dziecka, jego spontaniczność i autentyczność, te

cechy stanowią dla badanych walor, który skłania ich do pracy w roli nauczyciela;

3) **Pozytywny obraz profesji nauczyciela jako motyw wyboru zawodu.** W tym przypadku wybór zawodu nauczyciela związany jest z jego pozytywnym postrzeganiem, jako możliwości uzyskania satysfakcji i radości. Badane zwracają uwagę na wiele walorów zawodu (umożliwia ciągłe uczenie się i rozwój; umożliwia poznanie siebie, daje satysfakcję i radość, twórcze wyzwanie, możliwość bycia kreatywnym, ważny społecznie, dużo czasu wolnego, możliwość połączenia zadań zawodowych z macierzyństwem);

4) **Wybór zawodu nauczyciela wynikający z poczucia posiadania naturalnych predyspozycji do tej profesji.** Wielu badanych zaznaczało, że wykazują oni naturalne predyspozycje do tego zawodu: są kontaktowi, lubią pracę z ludźmi, odpowiedzialni, wyrozumiali i posiadają potrzebę pomagania innym;

5) **Wybór zawodu jako możliwość realizacji potrzeb psychologicznych.** Kolejny motyw wyboru zawodu nauczyciela związany jest z realizacją określonych potrzeb, np. potrzeby uznania („bycia autorytetem”, „bycia osobą znaczącą w życiu dziecka”); potrzeby spełnienia i satysfakcji; potrzeby pomagania i wspierania innych („chęć dzielenia się wiedzą”, „przekazywania wartości”); potrzeby bycia z innymi („kontakt z ludźmi”); potrzeby sprawstwa („bycie aktywnym i kreatywnym”; potrzeby kompetencji i autonomii; potrzeby pragmatyczne (m.in. posiadanie wakacji, dni wolnych od pracy, łączenie pracy zawodowej z macierzyństwem).

6) **Wybór zawodu związany z kontynuacją tradycji rodzinnych.** Dużą rolę w wyborze zawodu nauczyciela w przypadku badanych studentek odgrywają tradycje rodzinne oraz pozytywne doświadczenia członków rodziny, którzy wykonują tę profesję;

7) **Wybór zawodu nauczyciela ze względu na chęć zmiany edukacji na lepsze.** Impulsem do bycia nauczycielem wśród kilku badanych jest także „chęć zmiany szkoły na lepsze”. Ta grupa badanych zwraca uwagę na to, że wybrała nauczycielski kierunek studiów po to, by w przyszłości założyć własne przedszkole;

8) **Wybór zawodu nauczyciela jako alternatywa.** Tylko dla 2 osób zawód nauczyciela to alternatywa, związana z tym, że nie dostały się na wymarzone studia;

9) **Wybór zawodu jako przypadek lub wynik zdarzeń i sytuacji losowych.** Kilka studentek wskazało, że wybór kierunku studiów był przypadkiem, ale w trakcie studiów przekonała się, że chce być nauczycielem.

Warto zauważyć, że wyłonione w trakcie badań grupy motywów wyboru zawodu nauczyciela nie odbiegają w sposób znaczący od tych zidentyfikowanych w trakcie innych badań (m.in. Dróżka, 1997, 2008; Michalak, 2007; Rotkiewicz, 1991; Tabor, 2008; Wiłkołomirska, 2002). Można zatem potwierdzić tezę, którą przywołują Dróżka i Madalińska-Michalak, że „motywy wyboru zawodu nie uległy właściwie zasadniczej zmianie na przestrzeni ostatnich 25 lat” (2016a,

s. 175). Charakterystyczne jest to, że świadomy wybór zawodu nauczyciela, wynikający z potrzeby wewnętrznej i z zainteresowania zawodem, chęci pracy z dzieckiem, nadal jest motywem przewodnim nawet po upływie wielu lat. Nie jest to zaskoczeniem, że skonstruowana na podstawie naszych analiz klasyfikacja motywów wyboru zawodu nauczycieli jest najbardziej spójna z tą wyłonioną na podstawie badań przyszłych nauczycieli edukacji przedszkolnej i wczesnoszkolnej (Dróżka, Madalińska-Michalak, 2016a, 2015). Wynika to z faktu, że badania były prowadzone w podobnej grupie studentów oraz niezbyt odległym czasie. Warto jednak zaznaczyć, że w naszych badaniach zidentyfikowałyśmy motyw wyboru zawodu nauczyciela, który związany jest z chęcią zmiany edukacji na lepsze, m.in. z potrzebą dokonania przez badane rekonstrukcji tradycyjnego modelu edukacji. Odzwierciedla się to w potrzebie powołania nowych, alternatywnych placówek edukacyjnych, np. założenie własnego przedszkola (wprowadzanie sprzyjających rozwojowi dziecka strategii działań edukacyjnych). Motyw ten poniekąd dotyczy realizacji celów pragmatycznych (Dróżka, Madalińska-Michalak, 2016a).

Na podstawie analizy danych empirycznych można wysnuć optymistyczne wnioski w kontekście budowania wizji przyszłej praktyki pedagogicznej badanych kandydatów na nauczycieli. W badanej grupie 164 kandydatek na nauczycielki edukacji przedszkolnej i wczesnoszkolnej przeważają osoby, które świadomie wybrały zawód nauczyciela oraz pozytywnie postrzegają tę profesję. Badane dostrzegają ważną i odpowiedzialną rolę nauczyciela w kontekście wspierania rozwoju dziecka. Traktują zawód nauczyciela jako znaczący społecznie, który wymaga kompetencji i ciągłego rozwoju. Cieszyć może fakt, że kandydatki na nauczycielki są świadome złożoności zadań zawodowych nauczyciela edukacji przedszkolnej i wczesnoszkolnej. Ponadto dostrzegają swoje predyspozycje zawodowe (np. kompetencje komunikacyjne, pedagogiczno-psychologiczne oraz zdolności twórcze); co więcej, utożsamiają się z sylwetką „dobrego nauczyciela”. Pozytywny obraz siebie jako nauczyciela może stanowić istotny kapitał w kontekście „procesu stawania się nauczycielem”. Niewątpliwie świadomość wiedzy potocznej kandydatów na nauczycieli o przyszłym zawodzie oraz znajomość ich dróg wyboru profesji może stanowić ważny przyczynek do budowania konstruktywnej wizji koncepcji kształcenia wstępnego.

Bibliografia

- Bednarz-Łuczewska, B., Łuczewski, M. (2012). Podejście biograficzne. W: D. Jemielniak (red.), *Badania jakościowe. Metody i narzędzia*, t. 2. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Charmaz, K. (2013). *Teoria ugruntowana. Praktyczny przewodnik po analizie jakościowej*, tłum. B. Komorowska. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Ciuk, S., Latusek-Jurczak, D. (2012). Etyka w badaniach jakościowych. W: D. Jemielniak (red.), *Badania jakościowe. Podejścia i teorie* (s. 23–39), t. 1. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Czarnecki, K. (2010). *Profesjologia. Nauka o zawodowym rozwoju człowieka*, Sosnowiec: „Humanitas”.
- Day, Ch., (2008). *Od teorii do praktyki. Rozwój zawodowy nauczyciela*. Gdańsk: GWP.
- Denzin, N.K. (1990). Reinterpretacja metody biograficznej. W: J. Włodarek, M. Ziółkowska (red.), *Metoda biograficzna w socjologii*. Warszawa: PWN.
- Dróźka, W. (1997). *Młode pokolenie nauczycieli. Studium autobiografii młodych nauczycieli polskich lat dziewięćdziesiątych*. Kielce: WSP.
- Dróźka, W. (2008). *Generacja wielkiej zmiany: studium autobiografii średniego pokolenia nauczycieli polskich*. Kielce: Wydawnictwo Uniwersytetu Humanistyczno-Przyrodniczego Jana Kochanowskiego.
- Dróźka, W. (2010). Wspomaganie rozwoju zawodowego nauczycieli. Zarys problematyki. W: A. Bogaj, W. Dróźka (red.), *Proces stawania się nauczycielem. Teoria i praktyka*. Kielce: Wszechnica Świętokrzyska.
- Dróźka, W., Madalińska-Michalak, J.M. (2015). Motivations for choosing teaching as a career in biographical experiences of prospective teachers. W: L. Leite, M. Assunção Flores, L. Dourado, M.T. Vilaça, S. Morgado (red.), *ATEE Annual Conference 2014: Transition in teacher Education and professional identities. Proceedings* (s. 193–204). Braga: University of Minho. Pobrane z: <http://hdl.handle.net/1822/36281>.
- Dróźka, W., Madalińska-Michalak, J.M. (2016a). Droga do zawodu nauczyciela i motywy jej wyboru – w świetle autobiograficznych wypowiedzi studentów studiów pedagogicznych. *Forum Oświatowe*, 28(1), 161–179. Pobrane z: <https://forumoswiatowe.pl/index.php/czasopismo/article/view/416>.
- Dróźka, W., Madalińska-Michalak, J.M. (2016b). Prospective teachers’ motivations for choosing teaching as a career. *Kwartalnik Pedagogiczny*, 1, 83–101.
- Fessler, R. (1995). Dynamic of teacher career stages. W: T.R. Guskey, M. Huberman (red.), *Professional Development in Education*. Nowy Jork: Teachers College Press.
- Flick, U. (2012). *Projektowanie badania jakościowego*. Niezbędnik Badacza, tłum. P. Tomanek. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Gibbs, G. (2011). *Analizowanie danych jakościowych*. Niezbędnik Badacza, tłum. M. Brzozowska-Brywczyńska, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Grochowalska, M. (2014). Dylematy nowicjusza. Konteksty stawania się nauczycielem edukacji przedszkolnej. *Edukacja Elementarna w Teorii i Praktyce: kwartalnik dla nauczycieli*, 1, 27–38.
- Grochowalska, M. (2015). Od wiedzy do działania: praca zawodowa w doświadczeniach początkujących nauczycieli edukacji przedszkolnej. *Przeгляд Pedagogiczny*, 1, 85–97.

- Huberman, M. (1993). *The Lives of Teachers*. Londyn: Cassell.
- Huberman, M. (1995). Professional careers and professional development: Some intersections. W: T.R. Guskey, M. Huberman (red.), *Professional Development in Education: New Paradigms and Practices*. Nowy Jork: Teachers College Press.
- Kędzierska, H. (2010). Badania biograficzne – dokonania i perspektywy. W: H. Kędzierska (red.), *Jakościowe inspiracje w badaniach edukacyjnych* (s. 45–57). Olsztyn: Uniwersytet Warmińsko-Mazurski.
- Kunat, B. (2011). Motywy wyboru zawodu nauczyciela plastyki – w świetle badań autobiograficznych. W: A. Gajdzica (red.), *Orientacje jakościowe w badaniach pedagogicznych. Zeszyty Naukowe Forum Młodych Pedagogów przy Komitecie Nauk Pedagogicznych Polskiej Akademii Nauk*, zeszyt 15. Cieszyn: Uniwersytet Śląski, Kraków: Uniwersytet Śląski.
- Lalak, D. (2010). Podejście biograficzne (biograficzność) w naukach o wychowaniu. Trzy perspektywy dyskursu (s. 260–261). W: S. Palka (red.), *Podstawy metodologii badań w pedagogice*. Gdańsk: GWP.
- Lalak, D., Ostaszewska, A. (2016). *Źródła do badań biograficznych. Listy – dzienniki – pamiętniki – blogi – materiały wizualne*. Warszawa: Żak.
- Michalak, J.M. (2007). *Uwarunkowania sukcesów zawodowych nauczycieli: studium przypadków*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Miles, M.B., Huberman, A.M. (2000). *Analiza danych jakościowych*. Białystok: Trans Humana.
- Rotkiewicz, H. (1991). Wybór zawodu nauczycielskiego. W: J. Nowak (red.), *Przemiany zawodu nauczycielskiego*. Wrocław – Warszawa – Kraków: Ossolineum, PTP.
- Tabor, U. (2008). *Biograficzne uwarunkowania rozwoju nauczyciela. Analiza jakościowa*, Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Urbaniak-Zajac, D. (2005). Pedagogiczna perspektywa w badaniach narracyjno-biograficznych. W: L. Koczanowicz, R. Nahirny, R. Włodarczyk (red.), *Narracje – (Auto)biografia – Etyka*. Wrocław: Wydawnictwo Naukowe Dolnośląskiej Szkoły Wyższej Edukacji TWP we Wrocławiu.
- Wieczorek, G. (2009). Rodzice a wybór zawodu. *Problemy Profesjologii*, 2, 103–112.
- Wiłkomirska, A. (2002). *Zawodowe i społeczno-polityczne orientacje nauczycieli*. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie „Żak”.